

Бібліографія: Гураль-Сверлова Н.В. Наземні молюски (*Gastropoda, Pulmonata*) Західного Полісся // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Л.Українки. – Біологічні науки. – 2012. – № 2 (227). – С. 25-30.

УДК 594.38

Гураль-Сверлова Н.В.

Кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник відділу проблем антропоізації природних екосистем Державного природознавчого музею НАН України, м. Львів

Наземні молюски (*Gastropoda, Pulmonata*) Західного Полісся

Роботу виконано у відділі проблем антропоізації природних екосистем Державного природознавчого музею НАН України

Від першої половини ХХ ст. до початку ХХІ ст. на території Західного Полісся було зареєстровано 67 видів наземних молюсків. Серед них переважають голарктичні та палеоарктичні види, сукупна частка яких становить близько 51%. Високою є частка лісових видів (40%) і видів, пов'язаних з вологими біотопами в лісах або поза їх межами (27%). Виділено рідкісні види, відомі лише з поодиноких місцезнаходжень.

Ключові слова: наземні молюски, Україна, Західне Полісся.

Гураль-Сверлова Н.В. Наземные моллюски (*Gastropoda, Pulmonata*) Западного Полесья. От первой половины ХХ в. до начала ХХІ в. на территории Западного Полесья было зарегистрировано 67 видов наземных моллюсков. Среди них преобладают голарктические и палеоарктические виды, совокупная доля которых составляет около 51%. Высока доля лесных видов (40%) и видов, связанных с влажными биотопами в лесах или вне лесов (27%). Выделены редкие виды, известные только по единичным местонахождениям.

Ключевые слова: наземные моллюски, Украина, Западное Полесье.

Gural-Sverlova N.V. Land molluscs (Gastropoda, Pulmonata) of Western Polissya. From the first half of XX century to beginning of XXI century on the territory of Western Polissya 67 species of the land molluscs were registered. The palaeartic and holarctic species predominate over them making in total about 51%. The forest species (40%) and species connected with the humid biotopes in the forests and over the limits of them (27%) are the greater parts. The rare species known only from the single localities are selected.

Key words: land molluscs, Ukraine, Western Polissya

Постановка наукової проблеми та її значення. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. спостерігається пришвидшення антропогенних змін у видовому складі наземних молюсків різних регіонів України. Завдяки антропохорії [6] окремі види молюсків значно розширюють межі свого розповсюдження на території України, інші – вперше потрапляють на її територію з інших країн. З іншого боку, як безпосередній вплив людської діяльності на заселені молюсками природні або антропогенні біотопи, так й поступові кліматичні зміни можуть призводити до зниження чисельності або повного зникнення деяких рідкісних і стенобіонтних видів. Це зумовлює важливість виділення видів (і навіть цілих локальних малакокомплексів), які потребують охорони не лише на загальнодержавному, але й на регіональних рівнях. Проте вирішення цього питання є неможливим без попереднього аналізу видового складу і особливостей розповсюдження наземних молюсків для окремих територій (зокрема, для окремих фізико-географічних областей України). Подібні зведення не лише дозволяють оцінити сучасний стан наземних малакокомплексів, але й можуть стати основою для моніторингу їх подальших змін.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Протягом останнього десятиріччя нами були підготовані та опубліковані відповідні узагальнення для окремих територій заходу України [5; 7 та ін.]. Останньою узагальнюючою

публікацією для Українського Полісся (включно із Західним Поліссям) була робота О.О.Байдашнікова [1]. З того часу були отримані нові дані щодо розповсюдження деяких видів наземних молюсків (зокрема антропохорів) на Західному Поліссі.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даної роботи стало узагальнення наявних даних для Західного Полісся, а її основними завданнями – створення загального видового списку наземних молюсків для цієї території, проведення на його основі зоогеографічного та екологічного аналізу наземної малакофауни Західного Полісся, виділення видів, які потребують подальшого вивчення і можливої охорони.

Матеріали і методи. Крім літературних [1; 4; 8] і власних даних, у роботі були використані матеріали малакологічного фонду Державного природознавчого музею НАН України у м. Львові (надалі в тексті – ДПМ). Зоогеографічний і екологічний аналіз наземної малакофауни було проведено аналогічно попереднім публікаціям [5; 7].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У 1930-х рр. було опубліковано дві роботи, які містять відомості про видовий склад наземних і прісноводних молюсків окремих ділянок Західного Полісся [4; 8]. У першій з них [4] подано відомості щодо присутності в околицях сіл Нивір, Велика Глуша і Мала Глуша Любешівського р-ну Волинської обл. 19 видів наземних молюсків (згідно їх сучасної систематики). Частина описаних матеріалів зберігається зараз у малакологічному фонді ДПМ, що дозволило перевірити деякі визначення. Зокрема, черепашки, визначені Ю.Полянським як *Vertigo genesii*, насправді належать до *V. geyeri*.

У другій роботі [8] описано малакофауну колишнього Пінського повіту, куди входила також частина сучасної Рівненської обл. А саме, у роботі згадуються околиці наступних сіл Зарічненського р-ну: Дідівка, Кухітська Воля, Локниця, Любинь, Млинок, Морочне, Мутвиця, Нобель, Річиця. Загалом для української частини дослідженої території вказано 44 види наземних молюсків

(згідно їх сучасної систематики). Не виключено також, що під деякими назвами могли бути наведені декілька видів (див. нижче); це стосується й попередньої публікації.

У 1980-х рр. О.О.Байдашніков [1; 2] досліджує наземну малакофауну Українського Полісся та складає, з урахуванням деяких літературних даних, узагальнену таблицю розповсюдження наземних молюсків по різних адміністративних областях і типах біотопів (переважно лісових) [1] та картосхеми знахідок окремих видів [2]. Загалом він вказує для Західного Полісся 64 види молюсків у таблиці, а також згадує присутність антропохорного виду *Seraea hortensis* у Шацьку в примітках [1, 15]. Важливою інформацією, яка в подальшому може мати природоохоронне значення, є перелік конкретних місць збору деяких рідкісних для Українського Полісся видів наземних молюсків [1, 14].

Загалом від 1930-х рр. до початку XXI ст. на території Західного Полісся було зареєстровано 67 видів наземних молюсків, анотований перелік яких наведено нижче.

1) *Carychium minimum* Müller, 1774. Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

2) *C. tridentatum* (Risso, 1826). Наведений О.О.Байдашніковим [1] для лісових біотопів Західного Полісся. Не виключено, що попередні дослідники [4; 8] вказували його разом з попереднім видом під назвою “*Carychium minimum*”.

3) *Succinea putris* (Linnaeus, 1758). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

4) *Succinella oblonga* (Draparnaud, 1801). Зареєстрований у Волинській [1] і Рівненській [1; 8] областях.

5) *Oxyloma elegans* (Risso, 1826). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 3; 4; 8], у старіших публікаціях – під назвою “*Succinea pfeifferi*”. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (Любешівський р-н Волинської обл.; матеріали Ю.Полянського – див. вище), а також анатомічно перевірені матеріали з берегу оз. Світязь [3].

6) *O. sarsii* (Esmark, 1886). Наведений О.О.Байдашніковим [1] для вільхових лісів і лук Волинської та Рівненської областей. Не виключено, що попередні дослідники [4; 8] вказували його разом з попереднім видом під назвою “*Succinea pfeifferi*”.

7) *Cochlicopa lubrica* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

8) *C. lubricella* (Porro, 1838). Зареєстрований у Волинській [1] і Рівненській [1; 8] областях. У старіших публікаціях [8] згадували як форму *C. lubrica*.

9) *C. nitens* (Gallenstein, 1848). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8], у старіших публікаціях [4; 8] – як форму *C. lubrica*. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (див. вище).

10) *Acanthinula aculeata* (Müller, 1774). Зареєстрований у Волинській [1] і Рівненській [1; 8] областях.

11) *Vallonia costata* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

12) *Vallonia pulchella* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8]. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (див. вище).

13) *Pupilla muscorum* (Linnaeus, 1758). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

14) *Vertigo antivertigo* (Draparnaud, 1801). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8]. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (див. вище).

15) *V. pusilla* Müller, 1774. Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].

16) *V. substriata* (Jeffreys, 1833). Аналогічно.

17) *V. pygmaea* (Draparnaud, 1801). Аналогічно.

18) *V. geyeri* Lindholm, 1925. Був знайдений Ю.Полянським [4] в околицях с. Велика Глуша (Любешівський р-н Волинської обл.) і визначений як *Vertigo genesii*

(Gredler, 1856). Видова самостійність *V. geyeri* та *V. genesii* визнається не всіма авторами, деякі вважать їх лише синонімами *Vertigo modesta* (Say, 1824).

19) *Vertilla angustior* (Jeffreys, 1830). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

20) *Columella edentula* (Draparnaud, 1805). Аналогічно.

21) *Truncatellina cylindrica* (Férussac, 1807). Вказаний для Рівненської обл. [1; 8].

22) *Merdigera obscura* (Müller, 1774). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

23) *Chondrula tridens* (Müller, 1774). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для степоподібних ділянок, розташованих на південних схилах пагорбів у південній частині Західного Полісся.

24) *Cochlodina orthostoma* (Menke, 1830). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

25) *C. laminata* (Montagu, 1803). Аналогічно.

26) *Ruthenica filograna* (Rossmässler, 1836). Вказаний О.О.Байдашніковим [1, 14] для околиць с. Клітицьк Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. і с. Ростань Шацького р-ну Волинської обл.

27) *Clausilia cruciata* (Studer, 1820). Вказаний для Рівненської обл. [1; 8]. Єдина відома знахідка – околиці с. Кухітська Воля Зарічненського р-ну Рівненської обл. у 1930-х рр.

28) *Macrogastera ventricosa* (Draparnaud, 1801). Аналогічно.

29) *M. latestriata* (A. Schmidt, 1857). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

30) *M. plicatula* (Draparnaud, 1801). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для дубово-грабових лісів Волинської обл. Картосхему розповсюдження цього виду на території України наведено у наступній публікації [2, 9].

31) *Laciniaria plicata* (Draparnaud, 1801). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

- 32) *Bulgarica cana* (Held, 1836). Аналогічно.
- 33) *Punctum pygmaeum* (Draparnaud, 1801). Аналогічно.
- 34) *Discus ruderatus* (Férussac, 1821). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].
- 35) *D. rotundatus* (Müller, 1774). Відомі окремі знахідки у північній частині Шацького р-ну Волинської обл. – поблизу с. Ростань [1] і с. Піща [3].
- 36) *Arion subfuscus* (Draparnaud, 1805). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей. Нами відмічений на території Рівненського природного заповідника у 2005 р.
- 37) *Vitrina pellucida* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].
- 38) *Vitrea diaphana* (Studer, 1820). Вказаний О.О.Байдашніковим [1, 14] для околиць с. Берестяне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
- 39) *V. crystallina* (Müller, 1774). Вказаний для Рівненської обл. [1; 8].
- 40) *V. contracta* (Westerlund, 1871). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для дубово-грабових лісів Волинської обл. Картосхему розповсюдження цього виду на території України наведено у наступній публікації [2, 9].
- 41) *Aegopinella pura* (Alder, 1830). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.
- 42) *Ae. minor* (Stabile, 1864). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для лісових біотопів Волинської та Рівненської областей.
- 43) *Nesovitrea hammonis* (Ström, 1765). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8].
- 44) *N. petronella* (L. Pfeiffer, 1853). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.
- 45) *Morlina glabra* (Férussac, 1821). Тривалий час відносили до роду *Oxuchilus*. Знайдений О.О.Байдашніковим [1, 14] в околицях с. Берестяне Ківерцівського р-ну Волинської обл. та між смт Соснове і с. Маринин Березнівського р-ну Рівненської обл.

46) *Zonitoides nitidus* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 4; 8]. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (див. вище).

47) *Euconulus fulvus* (Müller, 1774). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

48) *Limax maximus* Linnaeus, 1758. Синантропний вид, який в умовах Українського Полісся іноді трапляється також у лісах [1]. Зокрема, на Західному Поліссі був вказаний для листяних лісів біля с. Кухітська Воля (Зарічненський р-н Рівненської обл.) [8]. Проте не виключено, що під цією назвою міг бути згаданий наступний вид.

49) *L. cinereoniger* Wolf, 1803. Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для лісових біотопів Волинської та Рівненської областей.

50) *Malacolimax tenellus* (Müller, 1774). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

51) *Lehmannia marginata* (Müller, 1774). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для лісових біотопів Волинської та Рівненської областей.

52) *Deroceras laeve* (Müller, 1774). Вказаний для Волинської [1; 3] та Рівненської [1] областей.

53) *D. sturanyi* (Simroth, 1894). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для населених пунктів Західного Полісся.

54) *D. agreste* (Linnaeus, 1758). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для вільшаників та лук Волинської та Рівненської областей.

55) *D. reticulatum* (Müller, 1774). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для населених пунктів Західного Полісся.

56) *Bradybaena fruticum* (Müller, 1774). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 3; 4; 8].

57) *Trochulus hispidus* (Linnaeus, 1758). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

58) *Helicopsis striata* (Müller, 1774). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для степоподібних ділянок, розташованих на південних схилах пагорбів у південній частині Західного Полісся (в адміністративних межах Рівненської обл.).

59) *Perforatella bidentata* (Gmelin, 1788). Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

60) *Monachoides vicina* (Rossmässler, 1842). Карпатський вид, який досить часто зустрічається на заході Подільської височини та інших рівнинних територіях заходу України [2 та ін.]. Знайдений О.О.Байдашніковим [1] між смт Соснове і с. Маринин Березнівського р-ну Рівненської обл.

61) *Pseudotrachia rubiginosa* (A. Schmidt, 1853). Неодноразово згадували для Західного Полісся [1; 3; 4; 8]. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з околиць с. Велика Глуша (див. вище).

62) *Euomphalia strigella* (Draparnaud, 1801). Вказаний О.О.Байдашніковим [1] для лісових біотопів Західного Полісся.

63) *Monacha carthusiana* (Müller, 1774). У межах природного ареалу зустрічається на півдні України. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зареєстровано проникнення цього виду на захід України (за рахунок антропохорії) [6]. На даний час відомі місцезнаходження *M. carthusiana* у Закарпатській, Львівській, Хмельницькій, Чернівецькій областях. За повідомленням Е.М.Король (Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена НАН України), у серпні 2007 р. молюски були зібрані на території санаторію “Червона калина” (с. Жобрин Рівненського р-ну).

64) *Cerpea hortensis* (Müller, 1774). Антропохорний вид, вперше відмічений в урбанізованих біотопах заходу України наприкінці ХХ ст. [6]. На території Західного Полісся поки що відомі лише дві невеликі колонії цього виду в смт Шацьк (дендрарій лісового технікуму) та в його околицях (біогеостаціонар Львівського національного університету ім. І.Франка на березі оз. Пісочне) [1; 6].

65) *Cerpea vindobonensis* (Férussac, 1821). О.О.Байдашніков [1] наводить цей вид для узлісь, степоподібних ділянок на південних схилах пагорбів і

урбанізованих територій Західного Полісся. У фондах ДПМ зберігаються черепашки цього виду з смт Березне (Березнівський р-н Рівненської обл.) та зібрані поблизу р. Горинь (без детального місця збору, Рівненська обл.).

66) *Helix pomatia* Linnaeus, 1758. Вказаний для Волинської [1] і Рівненської [1; 8] областей.

67) *Helix lutescens* Rossmässler, 1837. Аналогічно.

На Західному Поліссі переважають молюски з палеоарктичним типом ареалу (рисунок), а сумарна частка голарктичних і палеоарктичних видів становить близько 51%. Для порівняння – на Передкарпатті [7] та у західній частині Подільської височини [5] голарктичні та палеоарктичні види становлять лише 38-39% наземної малакофауни. Порівняно зі згаданими територіями, значно зменшується частка карпатських видів молюсків, представлених на Західному Поліссі лише *Monachoides vicina*.

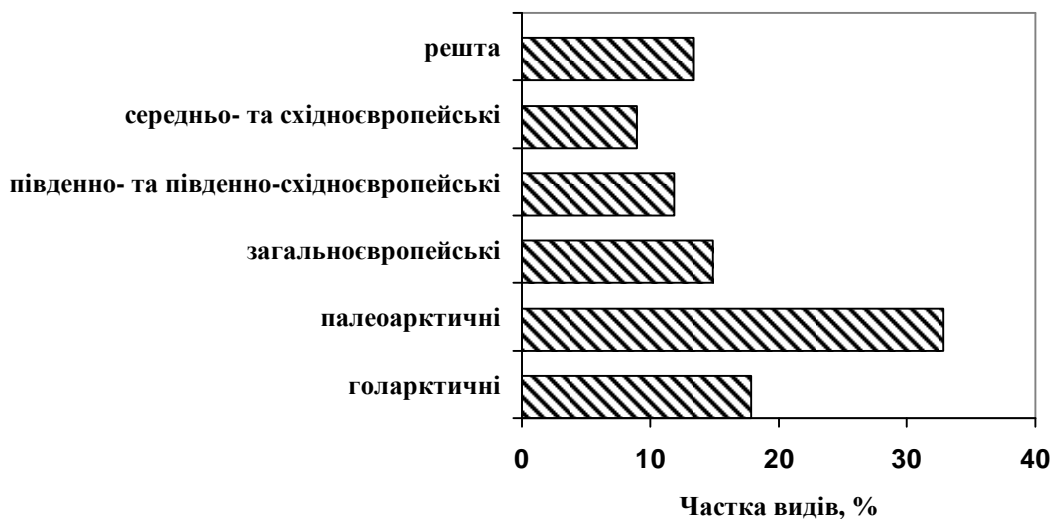

Рисунок. Зоогеографічний склад наземних молюсків Західного Полісся.

За екологічними вимогами на території Західного Полісся переважають види молюсків, пов'язані з лісами та рідше – з іншими формами деревно-чагарникової рослинності (старі парки, сади тощо). Близько 27% видів можна охарактеризувати як лісових стенобіонтів, а сумарна частка лісових видів

становить близько 40%. Близько 27% видів тяжіють до вологих і навіть перезволожених біотопів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У роботі проаналізований видовий, зоогеографічний і екологічний склад наземних молюсків Західного Полісся. Серед 67 видів молюсків, зареєстрованих на даній території від першої половини ХХ ст. до початку ХХІ ст., відомі лише за поодинокими знахідками наступні автохтонні види: *Vertigo geyeri*, *Ruthenica filograna*, *Clausilia cruciata*, *Macrogastera ventricosa*, *Discus rotundatus*, *Vitrea diaphana*, *Morlina glabra*, *Monachoides vicina* (див. вище). Деякі з них (*C. cruciata*, *M. ventricosa*) згадуються для Західного Полісся лише на підставі літературних даних майже сторічної давнини, отже, їх сучасна присутність на цій території вимагає додаткового підтвердження. Разом з тим, на рубежі ХХ і ХХІ ст. відмічено проникнення на Західне Полісся деяких антропохорних видів наземних молюсків (*Monacha carthusiana*, *Cepaea hortensis*), активне розселення яких спостерігається зараз також в інших частинах західного регіону України.

За типами ареалів на Західному Поліссі переважають палеоарктичні види наземних молюсків (33%), а за екологічними вимогами – лісові (40%) та вологолюбні (27%) види. Порівняно із західною частиною Подільської височини, різко зменшується кількість карпатських видів.

Проведений аналіз показав необхідність детальнішого дослідження наземних молюсків Західного Полісся з метою уточнення просторового розподілу окремих видів, виділення видів та комплексів, які потребують охорони. Отримані дані можуть бути в подальшому використані для моніторингу антропогенних змін наземної малакофауни Західного Полісся.

Література

1. Байдашников А.А. Наземная малакофауна Украинского Полесья. Сообщение 1. Видовой состав и связь моллюсков с растительным покровом / А.А.Байдашников // Вестн. зоологии. – 1992. – № 4. – С. 13-19.

2. Байдашников А. А. Наземная малакофауна Украинского Полесья. Сообщение 2. Формирование наземных малакокомплексов / А. А. Байдашников // Вестн. зоологии. – 1996. – № 3. – С. 3-12.
3. Гураль Р. І. Видова різноманітність черевоногих (Gastropoda) і двостулкових (Bivalvia) молюсків на території Шацького національного природного парку / Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Зб. наук. праць. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 129-136.
4. Полянський Ю. Матеріяли до пізнання малакофауни західного Полісся / Ю. Полянський // Зб. фізіограф. коміс. – Львів: Друкарня Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1932. – Вип. 4-5. – С. 83-100.
5. Сверлова Н. В. Зоогеографічний склад сучасної фауни черевоногих молюсків (Gastropoda) західної частини Подільської височини / Н. В. Сверлова, Р. І. Гураль // Вісн. Львів. ун-ту. Серія Географічна. – 2004. – Вип. 30. – С. 288-289.
6. Сверлова Н. В. Фауна, екологія і внутривидова изменчивость наземных моллюсков в урбанизированной среде / Н. В. Сверлова, Л. Н. Хлус, С. С. Крамаренко и др. – Львов, 2006. – 226 с.
7. Сверлова Н. В. Наземна малакофауна Передкарпаття та її антропогенні зміни протягом ХХ століття / Н. В. Сверлова // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2008. – Вип. 24. – С. 127-144.
8. Adamowicz J. Materiały do fauny mięczaków (*Mollusca*) Polesia / J. Adamowicz // Fragm. Faun. Mus. Zool. Polon. – 1939. – Т. 4, Nr 3. – S. 13-89.